

A BIRODALMISÁG KÍSÉRTÉSE

ROMSICS GERGELY

Csaplár-Degovics Krisztián:

**„Nekünk nincsenek gyarmataink és hódítási
szándékaink”**

Magyar részvétel a Monarchia gyarmatosítási
törekvéseiben a Balkánon (1867–1914).

Bölcsészettudományi Kutatóközpont,

Történettudományi Intézet, Budapest, 2022.

436 oldal, 2900 Ft

A birodalmak veszélyes dolgok. Az ókorban úgy vélték, a sikeres közösségek – törzsek, poliszok – jelentős vezetői birodalmakat alapítanak, ám ezzel saját hazájuk hanyatlásának ágyaznak meg, mert egy birodalomban a polgári erények elsatnyulnak. Európai örökösök újabb ellenvetéseket fogalmaztak meg: a jogfosztó hódítás a keresztény politikafelfogás és a felvilágosodás természetjogi hagyománya szerint egyaránt ellentétes az erkölccsel, s ezért a gyarmatosítás, lévén mások kizsákmányolását célzó területsterzés, nem egyeztethető össze az isteni és természeti rend normáival. Az újkor imperialistái – a keresztény hagyomány és a felvilágosodás örökösai – így sokszor arra kényszerültek, hogy saját gyarmataikat a civilizáció felé vezető út állomásaiként fogják fel, ahol a gyermeteg vadak felnötté nevelése zajlik – bármi volt is a valóság. A kelet-közép-európai nemzetek szabadságharcos önképe pedig végképp nem tűrte a gyarmatosítás gondolatát sem, hiszen szomszédos, erősebb birodalmak uralma ellen lázadva épp a maguk sorsát állították párhuzamba az amerikai vagy ír gyarmatok öslakosainak viszontagságaival.

Igaz volt ez a reformkor idején ébredező magyar liberális nacionalizmusra is. A dualizmus egész rend-

je azonban ennek a fontos emancipatorikus tézisnek a zárójelbe tételén alapult, s egyre jobban összeforrott a soknemzetiségű Magyar Királyságban megőrzendő magyar hegemonia gondolatával. A magyar történelemben így polgárjogot nyert nyílt, birodalmias beszéd utolsó nagy, ám egyben katasztrofális pillanata Apponyi Albert Trianonban elmondott híres szónoklata volt. Apponyi azt remélte, a francia és brit hallgatóság megérti, milyen *mission civilisatrice* a magyarság örök feladata Szent István – mondjuk így – „belbirodalmában”. Bár érvei valóban hasonlítottak az általa szimpátiával figyelt és személyesen is ismert brit „birodalmi liberálisok” argumentációjára, a magyar belbirodalmi ambíciók hangoztatása a nemzetek Európájának megkésett születése idején nem csengett jól az utódállami elitekkel szimpatizáló békekonferencia közönsége előtt.¹ A Magyar Királyság széthullása nyomán kialakult történelmi helyzetben pedig egyre kevésbé volt „illő” feleleveníteni a magyar politikai gondolkodás birodalmias hagyományát, még ha ennek középkori és újkori alakváltozatai a történetírásban – Hóman Bálint és mások munkásságában – megjelentek is.²

Csaplár Krisztián könyve nagy előrelépés történetírásunkban, mert – elsősorban Röss Imre és Demeter Gábor munkáinak eredményeire építve – a kolonializmus és az újkori imperializmus paradigmáin belül helyezi el a magyar történelem egy részlegesen feltárt szeletét, s ennek során a történetírást úgy műveli, hogy, miként Jacques Le Goff egykor javasolta, a társadalom kritikai emlékezeteként működhesen.³ Olyan folyamatokat tár fel, amelyekre a társadalmi felejtés fátyla borult, s rámutat arra, hogy a magyar történelem dualista periódusát jellemző politikai mentalitások teljességükben nem értelmezhetők a magyar nacionalizmus által fűtött külpolitikai ambíciók számbavétele nélkül. Az asszimilációra törekvő nemzet- és államépítési folyamatok jobban ismert történetei mellé Csaplár az expanziós gondolkodásnak a politikai közösség emlékezetéből száműzött mozzanatait igyekszik visszahelyezni, s ezzel hozzájárul a késő dualista időszak teljesebb feltáráshoz és árnyaltabb értelmezéséhez.

A dualizmus kori Magyarország furcsa kentaur volt. Nagyhatalom és felszuverén, gyorsan fejlődő, de még viszonylag elmaradott, tőkeszegény ország, soknemzetiségű nemzetállam, egy elvesztett szabadságharc és egy megnyert birodalmi alku örököse. Ennyi ambivalencia mellett elfért még egy: a kor szo-

1 ■ Apponyi Albert gróf delegációvezető szóbeli válasza a magyar békedelegációnak átadott békefeltételekre (Párizs, 1920. január 16.) Közli: Zeidler Miklós (szerk.): *Trianon (Nemzet és emlékezet)*. Osiris, Bp., 2008. 2. kiad. 122–129. old.

2 ■ Ennek színtézise Hóman Bálint – Szekfű Gyula: *Magyar Történet*. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Bp., 1935–1936. 2. kiad. 1–2. kötet, különösen. 1. köt. 387–417. és 2. köt. 208–263. old.

3 ■ Demeter Gábor: *A modernizációtól az expanziós törekvésekig, a liberalizmustól a turanizmusig: A balkáni behatolás gazdasági és ideológiai alapjai*. Bp. – Szófia, Institute for Historical Studies, Bulgarian Academy of Sciences, 2018.; Röss Imre: *Bosznia-Hercegovina mint a magyar impérium része? In: Csibi Norbert – Schwarczwölder Adám (szerk.): Modernizáció és nemzetállamépítés*. Kronosz, Pécs, 2018. 73–103. old.

kásai szerint a nemzet erejének bizonyítása a geopolitikai sakkasztáblán, egy idegen tartomány védnökség alá vonása, még ha e magyar projekt nem magyar, hanem osztrák–magyar színekben valósul is meg. Ezt a funkciót töltötte volna be elsősorban Bosznia-Hercegovina, utóbb pedig esetleg Albánia az európai nagy nemzetek közé vágyódó magyar politikai és gazdasági elit erre nyitott része számára. Éppen akkor, amikor az erejét próbára tenni igyekvő magyar nacionalizmus, amelynek e késő dualista alakváltoztatát és a birodalmisághoz való viszonyát legutóbb Varga Bálint elemezte alaposan,⁴ igyekezett a belső, nem magyar többségű területek asszimilációját és/vagy biztosítását is felgyorsítani, kialakult az a határokon túlra tekintő gondolkodásmód, amely a nyugatias nemzeti fejlődés fontos dimenziójaként igyekezett pozicionálni az elsősorban dél–délkeleti irányú befolyás- és területszerzést, illetve az ellenőrzés alá vont térségek „civilizáló” igazgatását.

A politikai-gazdasági expanziós tervek elemzését Csaplár könyve kétszeresen is kontextualizálja. Az első fejezetben a nemzetközi kolonializmusirodalom legjobb elérhető magyar összefoglalását nyújtja, s ebbe ágyazza bele a sajátos osztrák és osztrák–magyar koloniális gondolkodás vázlatát. Ez utóbbi magyar nyelven szintén fontos, eddig ritkán hivatkozott irodalmat szintetizál magas színvonalon. Tulajdonképeni témájának, a koloniális gondolkodás magyar változatának értelmezéséhez e kettős kiindulópont felől lát hozzá, elősegítve, hogy a magyar expanziós tervek európai párhuzamai láthatóbbá váljanak az elemzés során, s a magyar birodalmias politika ezt követő elemzésekor jobban kirajzolódjon a koloniális gondolkodás és kelet-közép-európai transzfer története. Alaposan szemléli, és maga is tovább írja az osztrák kolonializmus történetét, a Monarchia sajátos viszonyát a maga nagyhatalmi státuszához, amelyet bécsi körök egyszerre kívánnak demonstrálni s némi bölcsességgel a fölösleges globális kalandokat mégis elkerülni. Ebből fél szívvel elvégzett szudáni, kínai s egyéb gyarmati flörtök keletkeznek, abban azonban az állítását bőven adatóló szerzőnek igaza van, hogy e a kísérletek mögött a XIX. század végére hálózatszerűen működni kezdett egy kormányzati, gazdasági és egyéb társadalmi szereplőket magába foglaló koloniális minielit, mondhatni lobbicsoport, és kialakult, ha részleteiben kidolgozatlanul is, egy osztrák–magyar civilizációs-kolonizációs diskurzus. Ez ráadásul akkor történt, amikor a világpolitikában a hagyományos gyarmatszerzés gyakorlatait egyre inkább felváltotta a protektorátusok, az informális birodalmak és érdekszférák kiépítésének praxisa, tehát amikor a földterület megszállása már egyre idejélmúltabbnak kezdett tűnni, s civilizációs maszkban folyt tovább az erőforrások és vágyott piacok megszállása, biztosítása. Ez már jobban illett a Monarchia hagyományos geopolitikai perspektíváihoz és korlátozott expanziós vágyaihoz: az 1870-es évektől a posztoszmán világ és maguk az oszmán romok váltak

a távolba tekintő osztrák–magyar szemek *Sehnsuchtslandschaftjaivá*, a vágy földrajzi tárgyává.

A specifikusan magyar kolonializmus tanulmányozásához a belépési pont egy liberális világfi, aki nemzetét az európai nagyok közé kívánja juttatni, s ezt a Monarchián keresztül látja kivitelezhetőnek. Ha a leírás mögött felismerhető Kállay Benjámint – közös pénzügyminiszternek (1882–1903) és ekként Bosznia-Hercegovina osztrák–magyar adminisztrátorának – id. Andrassy Gyuláéra emlékeztető ambíciója, az nem véletlen, hiszen Kállayt éppen Andrassy indítja el politikai pályáján, és fordítja figyelmét a mai Bosznia kérdése felé. Csaplár műve meggyőzően mutatja be, hogy egy szűk aktivista kör – köztük Thallóczy Lajos, Rákosi Jenő és Asbóth János – hogyan igyekszik a magyar nemzeti „nagy-lét” e fontos hatalmi és civilizációs kritériumát, a civilizálendő gyarmat megszerzését a magyar közvéleménnyel elfogadtatni. Fontos kiemelni, hogy a kétségtelenül nagy formátumú Kállay kiváló „élcsapatot” szervezett: a kor közéletének fontos alakítóiról van szó, akiket összeköt a liberális, reformkori nacionalizmusban gyökerező, de ambiciózusabbá érett magyar nemzeteszme elhivatott és sokszor harsány képviselője, az európai politikai térbe betörni igyekvő új elit szorongó nagyravágyása.

Feladatuk nehézsége méltó a tehetségükhöz. Amint arra korábban úttörő tanulmányában Dán Károly rámutatott, Kállay gondolkodásának kiindulópontja a dualizmus szükségességének elfogadása, a magyar nemzet relatív gyengeségének és egy független állam kiszolgáltatottságának felismerése – az a politikai bölcsesség tehát, amelyet Kemény Zsigmond, majd Deák Ferenc és maga Andrassy is meggyökereztetni igyekezett a magyar politikai osztály köreiben.⁵ A dunai konföderációt és a magyar függetlenségi gondolatot elvetve lesz csak vonzó a közép-európai nagyhatalom „kebelében” elérhető közvetett területszerzés, amellyel Magyarország egyszerre válik hasonlóbbá a kontinens nyugati felének nagy nemzetéhez s tesz szert a korszakban gyakran emlegetett, nemzetek közötti „versenyfutás” során hasznos erőforrásokra.

Csaplár nem hallgatja el: Kállayt saját hazájában többen támadják, mint támogatják, ám mégis van hatása. Amit javasol, az a kossuthi örökséget ápoló magyar függetlenségi hagyomány megtagadása is, hiszen balkáni birodalomépítésről szól, túllépve a kis nemzetek felszabadulásának útját egyengető, jóindulatú „idősebb testvér” szerepén. Ez beilleszkedésnek tűnik a bécsi politikai kultúrába, amely a birodalmi főváros gondolkodásmódját „importálja” a magyar

4 ■ Varga Bálint: A Magyar Birodalom koncepciója a hosszú 19. században. *Századok*, 154 (2020), 6. szám, 1187–1206. old.

5 ■ Dán Károly: Kállay Béni és a magyar imperializmus: Egy bátortalan kísérlet maradványai. *Aetas*, 15 (2000), 1. szám, 220–248. old.

politikai életbe, s ezért kétszeresen is ellenállásba ütközik. A számos kritika – a parlamentben és a sajtóban egyaránt – érdekes eredményre vezet. Kállay elképzeléseit – főleg a függetlenségi, 48-as tábor – hangos kritikával illeti, s látszólag elutasítja. Mégis: a magyar politikai elit egyre nagyobb része fokról fokra elfogadja a gyarmatosítás jogosságát, beleéli magát ebbe a nagyhatalmi álomba és státuszba, és valóban beindít egy számos erőforrást mozgósító társadalmi folyamatot, amelynek az 1908-as annexió után bekövetkezett kiteljesedését Kállay már nem érte meg.

A fenti kitekintés is jelzi: Kállay-életrajznál szélesebb méretű munkáról van szó. A könyv alaposan elemzi a sajtó és a politikai osztály tanulási erőfeszítéseit, alkalmazkodását az új nyelvhez, ahhoz a komplex, kettős transzferfolyamat nyomán Magyarországra érkező gyarmatosító-civilizáló diskurzushoz, amelyet a politikai elit tagjai saját agendájukhoz hajlítanak. Ez különösen a Kállay legélesebben támadó függetlenségiekre igaz, akik a kör négyesítésével próbálkoznak: a kis nemzetek felszabadításának megöröklött elvét kellene alkalmazniuk a balkáni helyzetre olyan pillanatban, amikor a pánszláv rémet látják a félsziget minden rezdülésében. S mire jutnak? Boszniát a magyar alkotmány sáncai mögé jó lesz venni: a gyarmatosítást szóban elutasítják, de a délszláv egységet is akadályozó vállalkozást mégiscsak elfogadják, ha jogfosztó expanzió helyett jogkiterjesztő integrációként hivatkoznak is rá. Vajon nem értették saját nyelvük ellentmondásait? Vagy: nagyon is értették, de annál jobban hallgattak róla? Akárhogy volt is, Csaplár könyvében pontos és érzéletes látélelet kapunk, amely híven tükrözi a gyarmatosítást már akkor is elutasító, ám a nagyhatalmi befolyásszerzést, a nagy európai nemzetek gyakorlatainak követését üdvözlő hazai közbeszéd ambivalenciáit.

Kállay javaslatának és politikai tevékenységének hazai recepciótörténete a testes monográfia egyik legkiválóbb része, komoly történetírói teljesítmény. Csaplár teljesítményét értékelve két történetírói erényt is indokolt kiemelni. Az első általában véve

fontos intés a szakmához. A szerző nem akar minden jelenséget végérvényesen megmagyarázni. Könyve megérteni igyekvő és töprengő vállalkozás, amely annyit mond ki, amennyi gondos és hatalmas forrásfeltárás árán és szakirodalmi inspirációk nyomán valóban alátámasztható. Ebben bizonyos esetekben politikai szereplők, csoportok „legmélyebb”, titkos meggyőződéseit jellegükönél fogva nem tartozhatnak bele. Akarva-akaratlan, a naplóiírók is értelmeznek, és újraírják személyes történelmüket, hiszen sokszor a jövődőlő olvasókra vagy saját aspirációikra, idealizált önképükre gondolva vetnek papírra gondolatokat. A nyilvánosságának szánt szövegek pedig ismert módon a legtöbbet arról mondják el, amiről a szerzők szándéka szerint nem is szólnak. Így aztán Csaplár bizonytalanságokra és ambivalenciákra érzékeny könyvében vannak elvarratlan szálak, eldöntetlen kérdések: nem derül ki például, hogy a magyar elitcsoporthoz utóbb mennyire barátkoztak meg Kállay egykor elutasított javaslataival, vagy a balkáni expanzió hirdetéséhez csatlakozó turanisták hogyan tekintettek tevékenységük ezen politikai dimenziójára. Ezek alighanem eldönthetetlen kérdések, amelyek megválaszolása a fennmaradt forrásokra hagyatkozva nem oldható meg, és Csaplárnak igaza van, amikor a választ függőben hagyja. (Önkorlátozása nagyon is követendő gyakorlat lehetne a kivételesen erős narratív hagyományokkal rendelkező magyar politikatörténet-írás számára, nehogy ezen műfaj művelőiként egy reggel mindentudó regényíróként ébredjünk.)

A második kiemelendő historiográfiai teljesítmény specifikusabb. Nagyon fontos mozzanat és meggyőző módszertani demonstráció, ahogy Csaplár a politikai elit nyelvhasználatát elemzi. Ritka vállalkozás a magyar történetírásban egy korszakban egy vagy több (ám kapcsolódó) kifejezés – ez esetben: gyarmat, gyarmatosítás, birodalom – rendszeres vizsgálata. Nem egyenként – bizonytalan szempontok alapján – kiválasztott, „forrásértékűnek” nyilvánított szövegek vélt jelentését, hanem egy csoport, a választott képviselők kollektív parlamenti nyelvhasználatát

Kállay javaslatának és politikai tevékenységének hazai recepciótörténete a testes monográfia egyik legkiválóbb része, komoly történetírói teljesítmény. Csaplár teljesítményét értékelve két történetírói erényt is indokolt kiemelni. Az első általában véve

ban kimutatható szabályszerűségeket és varianciát rekonstruálja a munka vonatkozó fejezete. Ennek révén Csaplár meggyőzően mutatja be a gyarmatokról szóló beszéd hazai kialakulatlanságát, Kállay körének erre vonatkozó fontos útmutatásait és innovációit, majd demonstrálja, hogy a XX. század első évtizedében ez a diskurzus konvergálni kezdett egy olyan koloniális beszédmód körül, amely valóban a klasszikus gyarmati lehetőségeket és feladatokat, a gyarmatosító és a gyarmat kapcsolatának „kölcsonös” előnyeit igyekezett meghatározni. A könyv sajnos nem teszi hozzá, hogy az a diskurzus, amely a parlamentben és a nyilvánosságban körvonalazódni kezdett, azért is működhetett egyre jobban a magyar közéletben, mert civilizációs dimenziója (a gazdasági-kulturális fejlődés eredményeinek meggyökereztetése az elmaradt régióban) megőrzött valamennyit a régi liberális nacionalizmus emancipációs elképzeléseiből: a modernizáló kvázigyarmatosítás, ha csürve-csavarva is, a balkáni kis nemzetek fejlődésének támogatását előíró örökség kereteiben értelmezhető vállalkozás maradt.

A magyar politikai gondolkodás koloniális horizontja Bosznia-Hercegovináig terjedt. Messzebbre csak a világháborús viszontagságok, majd győzelmek nyomán új erőre kapó gazdasági és kulturális érdekcsoportok kitarító munkája nyomán tekintett, illetve, mint azt Csaplár úttörő módon dokumentálja, 1914 előtt egy színes és lebilincselő „politikai vállalkozó” – Nopcsa Ferenc báró – tevékenysége nyomán az Albánia feletti befolyás-szerzés lehetősége merült fel. Ez utóbbi azonban Bécsben vitatott maradt, Budapesten pedig végképp nem hozta lázba az eliteket. Nem véletlen, hogy azok a magyarok, akik a legelhivatottabban szolgálták a kettős monarchia albániai fellépésének ügyét, sok szállal kötődtek a császárvároshoz. Ilyen volt a már említett Thallóczy Lajos, az albán diplomatika úttörője, s mindenekelőtt az albán tervekkel foglalkozó testes fejezet már említett főszereplője. Örvendetes Csaplár fegyelme, hiszen korábbi kutatásai révén talán minden tudhatót tud Nopcsa báróról, aki paleontológusként, geográfusként, társasági emberként legalább annyira fontos jelensége volt a kozmopolita késő-Monarchiának, mint amennyire kémként és propagandistaként központi szerepet játszott az Albániára vonatkozó kormányzati és egyéb elitdiskurzusok formálásában.⁶ A könyv azonban, őrizve koherenciáját, az összetett személyiségnek és életútnak az előző fejezetek kontextusában releváns részeivel foglalkozik csak érdemben: Nopcsa arra vonatkozó erőfeszítéseivel, hogy Albánia újabb Bosznia-Hercegovinaként bővítse a balkáni, koloniális vállalkozások sorát. Míg azonban Kállay egy régi magyar ambíció új ruhákba öltöztetett programját kínálta fel a magyar társadalom vezető rétegeinek, Nopcsa a semmiből teremtett volna albániai magyar

ambíciókat – kudarcot is vallott. A nagy formátumú adminisztrátor és tudós politikai gondolkodó Kállayval szemben a nemzetközi tudománytörténetben természettudományos munkássága miatt sokkal fontosabb helyet betöltő, ám kalandor, és végső soron a politika logikáját nem értő, nem elfogadó lobbista alakján keresztül értjük meg a gyarmati ambíciók korlátosságát Magyarországon. A nagyhatalmi logika, amely Olaszország kiszorítását írta elő a forrongó Balkánról, a délebbi, új kikötő csábítása (Fiumén túlra miért is nézne a magyar?), a félsziget folyamatai felett stratégiai pozícióból gyakorolt befolyás – mindez nem rezonált a magyar elitek nemzetiségi és egyéb örökölt problémák és félelmek által meghatározott világgépével. Hiszen Albániát nem kellett a pánszláv befolyás karmaiból kiszabadítani, és megszerzése a Monarchia trialista vagy föderatív átalakulását sem befolyásolta volna semmilyen módon...

Az albániai kaland és a hazai elutasítás története a könyvben talán jobban, részletesebben is kontextualizálható lett volna. Nemcsak Boszniával és a csábítóknak vélt kis-ázsiai török gazdasági lehetőségekkel, de a belső birodalomépítés – Kárpátalja, Erdély – egyre nagyobb társadalmi súlyra szert tevő kérdésével is versengenie kellett az albán ügynek, és ez túlságosan nagy falatnak bizonyult a hazai bázis nélkül operáló Nopcsának. Ezzel együtt, az albánkérdés napirendre kerülése is azt mutatja, hogy a birodalmias és koloniális perspektíva a világháború előestéjén csak erősödött. Ebben a vonatkozásban a létező irodalomnak értékes kiegészítése a balkáni kulturális és gazdasági expanzióra vonatkozó elképzeléseknek a turanizmus és a gazdasági elit kapcsolatát is bemutató tárgyalása, mely elképzeléseket külön fejezet szemlézi. Ennek fókusza a közvetlenül 1914 előtti és világháborús ambíciókra irányul, melyek szenttelen tárgyalása historiográfiai szempontból különösen üdvözlendő, mivel az eddigi irodalom sokszor az irreális, nagyvási hőbortban fogant tervekre összpontosított. Pedig volt jó adag realizmus is az expanzió szószólóiban: ennek jele, hogy a turanisták a bolgár és török kapcsolatra koncentráltak, a magyar gazdasági elit pedig a boszniai mellett a szerb–bolgár–török irányban munkálkodott. A világháború előestéjére, majd különösen 1916-tól valóban sok cserediák érkezett Magyarországra Bulgáriából, Albániából, az Oszmán Birodalomból – s nem egy magyar bankfiók működött a Balkánon is túl, a kis-ázsiai tengerparton. Az expanziós realizmus további bizonyítékát adja a gyengék, azaz az osztrák és magyar koloniális vállalkozók egymásra találása a világháború előestéjén. Olyan potenciális versenytársak zártak össze,

6 ■ Csaplár Nopcsa-kutatásai immár két évtizedes múltta tekintenek vissza, a számos terjedelmes tanulmány sorát megnyitotta: Nopcsa Ferenc báró és a Monarchia albániai politikája 1910–1911-ben. *FONS*, 8 (2001), 3. szám, 311–359. old.

7 ■ Diószegi István: A magyar függetlenségi ellenzék és a Monarchia külpolitikája, 1900–1914. *Századok*, 107. évf. 1. sz. (1973) 3–24.

akiknek az erősektől, a Német Birodalom tőkéseitől és diplomatáitól nem kevés félnivalójuk volt – mint a világháborús években kiteljesedő német térfoglalás nyomán kiderült, teljes joggal.

Csaplár Krisztián könyve alaposan bemutatja: Magyarország politikai és gazdasági elitjének egy része 1900 körül igenis gyarmatokat kívánt, más része ambícióit nem nevezte volna annak, de hasonló gondolt, s egy mérsékeltlen érdeklődő nagy szegmens mellett a gyarmatosító paradigmának kevés igazi ellenzője volt, az is főleg az establishmenten belül. Ebben a kontextusban sajnálatos, hogy Tisza István alakja nem jelenik meg kidolgozottabban a könyvben – az ő szorongásai és a magyar államiság aládúcolásának érdekében folytatott makacs munkája, önkorlátozó külpolitikai gondolkodása érdekes ellentétjait mutatná fel annak a lelkesedésnek, amelyet a koloniális projektek lobbistái sugároztak. Tisza miniszterelnöki éveiben egyébként senki sem tett annyit a magyar expanziós tervek előmozdítása érdekében, mint a számtalan egyesületi tisztség mellett a Pesti Első Magyar Kereskedelmi Bankot vezető Lánczy Leó. Órála többször esik szó a könyvben, alakja azonban megérdemelné a Kállayéhoz hasonlóan alapos tárgyalást – egy másik monográfiában persze, hiszen a Csaplár által követett alapos forrásfeltárással és részletességgel mindezt egyetlen könyvben valóban nem lehetséges áttekinteni.

A kötet legfontosabb hiányossága, hogy nem mutatja be alaposabban a magyar nacionalizmus intézményesült hagyományai és a birodalmi ambíciók között érvényesülő dinamikát. Ennek szükségességét érzékelteti, hogy e rövid recenzióban is több ízben felbukkant a XIX. század második felének magyar nemzeti-politikai gondolkodását meghatározó egyik nagy, külpolitikai vonatkozásokkal is rendelkező dilemma, amely nélkül a balkáni ambíciók nem tárgyalhatók kimerítően. A magyar nemzeti küldetésstudat és az állami fejlődés, függetlenség biztonsági garanciái egymást metsző gondolati irányként találkoztak az (állam)szövetségi politika 1848–49-ből megörökölt kérdése kapcsán. A magyar nacionalizmus liberális elitje befolyása balkáni kiterjesztésével akarta növelni a nemzet erejét, ám a kelet-európai kis nemzetek felszabadulásának folyamatában is részt kívánt venni. A reálpolitikai és a liberális nacionalista – Lamartine-t és Mazzinit idéző – elképzelések mindig is kölcsönhatásban léteztek, és jelentősen hatottak is egymásra. Ismeretes, hogy Kossuth 1849-től inkább a dunai szabadságharcos dimenziót képviselte, a deáki kiegyezés pedig ennek ellenében, egy birodalom kereteit elfogadó és utóbb a magyarországi külpolitikai gondolkodást is ilyen irányban eltérítő alku eredménye volt. Az ebből adódó feszültségeket Diószegi István tárta fel néhány igen érzékeny, elemző tanulmányában, melyek azonban hiányoznak az irodalomjegyzékből. Különösen kiemelkedik közülük a függetlenségi képviselők színvallása az annexiós válság idején, amely megmutatta: Kossuth öröksei-

nek többsége szintén elfogadta, hogy a magyar állam védelme és a magyar elitek hegemoniája érdekében a Monarchia Bosznia-Hercegovina és általában a Balkán irányában expanzív, birodalmias külpolitikát folytasson.⁷

E kritika dacára le kell szögezni: Csaplár Krisztián vaskos és fontos monográfiája így is nagyon nagy és nagyon újszerű hozzájárulás a magyar történetíráshoz, izgalmas, de megfontolt könyv. Kiemelkedő előrelépés az új – a mentalitásokra, diskurzusokra, csoportviszonyokra érzékeny – politikatörténet területén, melynek eredményeit a szakmának a késő dualizmus külpolitikai és birodalmi horizontjainak tárgyalásakor a jövőben nyomatékosan figyelembe kell vennie. □